

Titel: Enfoldige Danske og Norske Tanker, hensigtende til de Danske, Norske og tilhørende Landes Indvaaneres Huusholdnings Maader, i Sammenhæng med Rigets Huusholdning, til Rigets Nytte. Første Hefte. [Indeholder s. 52-80: Linnæi Tanker om Grunden til Huusholdings-Kunsten, efter Natur-Kundskab og Natur-Lære. En Oversættelse af det Kongelige Svenske Videnskabers Akademis Afhandlinger udi Aaret 1740]

Citation: "Enfoldige Danske og Norske Tanker, hensigtende til de Danske, Norske og tilhørende Landes Indvaaneres Huusholdnings Maader, i Sammenhæng med Rigets Huusholdning, til Rigets Nytte. Første Hefte. [Indeholder s. 52-80: Linnæi Tanker om Grunden til Huusholdings-Kunsten, efter Natur-Kundskab og Natur-Lære. En Oversættelse af det Kongelige Svenske Videnskabers Akademis Afhandlinger udi Aaret 1740]", i *Luxdorps samling af trykkefrihedens skrifter 1770-1773: Række 1 bind 5*, N. Møller, 1771, s. 1. Onlineudgave fra Trykkefrihedens Skrifter: https://tekster.kb.dk/text/tfs-texts-1_005-shoot-workid1_005_004.pdf (tilgået 26. april 2024)

Anvendt udgave: Luxdorps samling af trykkefrihedens skrifter 1770-1773: Række 1 bind 5

Ophavsret: Materialet er fri af ophavsret. Du kan kopiere, ændre, distribuere eller fremføre værket, også til kommercielle formål, uden at bede om tilladelse.

[Læs Public Domain-erklæringen](#)

**Enfoldige
Danske og Norske
Tanker,
hensigtende til de
Danske, Norske,**

og tilhørende Landes Indvaaneres

Huusholdings Maader,

i

Sammenhæng

med

Rigets Huusholding,

til

Rigets Nytte.

Begyndt

ved

Aarets Udgang 1770.

Første Hefte.

Kjøbenhavn, trykt hos Nicolaus Møller,

Kongl. Hof-Bogtrykker.

1771.

2

Rigets Nytte.

3

Til det Danske Riges Liv,

Kong

Christian

den Syvende.

4

5

Stormægtigste Monark! Allernaadigste Konge!

alle Mennesker kiender:

Deres Gud, og derhos

Guds almægtige Gierninger.

At en Konge kiender:

Sine Undersaatte, i alle Stænder; Sit Rige udvortes, i Forhold til andre Riger, og Sit Riges Tilstand indvortes, fra den mindste, til den største Deel. At Undersaatte kiender:

Dem Selv, og besynderlig deriblant:

6

Deres Siels Kraft;

Deres Hiernes Evne;

Deres Hænders Styrke;

Deres Hiertes Villie, og sammes

Udøvelses Følger;

Deres Pligter, og deriblant:

Deres Troeskabs Foreningsbaand,

med Rigets Liv, som er: Deres

Konge;

Rigets Nære-Midlers Kilders Stæder og Arter;

Nære-Midlers rette Samlelser Maader;

Nære-Midlers naturlige og muelige Virkelses Maader, til nyttigste

Brug;

Nære-Midlernes gode Anvendelse, til enhver Indvaaneres egen, deres Med-Indvaaneres, og hele Rigets beste Nytte.

7

Disse, vel forskiellige, men dog sammenhængende Benævnelses Kundskaber, korte af Navn, enfoldige i deres Begreb; men, vidtudstrakte i deres Bemærkelse, vil alle, ved Besiddelse og Anvendelse vise sig at være:

Sande tienlige Befordrings-Midler til

Nytte:

For en Konge;

For et Rige;

For enhver, og alle et Riges Undersaatte.

At samle Tanke-Billeder, tilligemed de rette væsentlig tilhørende Grund-Materialier, til forberørte sammenhængende Kundskabers Erværelse, har i mange Aar været Maalet, for min af yderste Kræfter anvendte Flid og alvorlige Bestræbelser.

Den, ved næstbemeldte min Bestræbelse erhvervede Kundskab, og de, ved virkelige

8

Gierninger, over og under Jorden havende Erfaringer, haver stedse været mit Hiertes Ønske, og fremdeles skal blive min oprigtige Attraae, ved Lejligheds Givelse, eller Opfindelse, at kunde anvende og udøve til Nytte, for min allernaadigste Konge, og mit kiære Fædreland; Thi at nedgrave et betroet Pund, er imod vor Frelseres Lærdom; Men, at anvende det, som endog kun er lidet, paa en troe og god Maade, giver Forjættelse om Guds Naade-Gavers Forøgelse.

At en Konge, ved Raads Prøvelser, kiender en Raadgiver, af Navn, Egenskaber og Hierte, det er, i sin Henseende, en tienlig Oplysning.

Men Raad, og Anviisningers tydelige Indhold, samt Veiledelser til Nære-Midlers Findelse og deres tienlige Anvendelse, og især deraf følende gode Virk-

9

ninger, er det nyttigste for en Konges Undersaattere; Derfor, udi Anledning af disse begyndte, og herved allerunderdanigst insinuerende Danske og Norske Tanker, aabenbarer jeg mig, allene for min allernaadigste Arve Konge at være, og til mit sidste Aandedræt at forblive

Deres Kongelige Majestæts

Kiøbenhavn, den 31. Decembr. 1770

Allerunderdanigste troe pligtforbundneste tiener

Forfatter.

10

Tænkemaadens

Hoved-Grunde:

Kundskabs Mængde: Nyttig Grund. Viisdoms Hierne: Naadens Pund.

Rettens Domstæd: Hellig Sæde, Kierlig Hierte: Livets Glæde.

Kongens Mangel: Hver Mands Spot. Hver Mands Velstand: Kongen Got.

Kongens Ære: Rigets Smykke. Flid og Troeskab: Rigets Lykke.

Bergmand, Bonde: Rigets Roed. Nære-Midler: Rigets Blod.

Rigets Nytter: Enhver Mands Gavn. Hver Mands Skade: Et Riges Savn.

Dyds Belønning: Salighed. Falskheds Frugter: Angest Sved. Arbeids Hænder: Ærlig føder. Ladhed, Daarskab: Alt forøder.

11

Forklaring

Om

Forsæt og Hensigt,

til

Tankernes Indretning.

Tanker opvekket, enten ved Tilfælde, eller efter egen foregaaende Bestemmelse.

De tilfældige Tanker, retter sig efter Tilfældes Anledninger, uden nogen Indskrænking, eller besynderlig Orden; Men selv-bestemte Tanker, bliver indskrænket til visse forudsatte Grtændser, i en vis Orden, og sigte til et vist Maal.

I Almindelighed bliver brugt Danske Ord, og ikke fremmede Ord, uden alene paa de Steder, hvor det til en Menings retteste og beqvemmeste Forstaaelse u-undgiengelig behøves; saa at fremmede Ords Brug ikke ganske forkastes, men bruges i Nødsfald med største

12

Sparsomlighed, og tillige settes ved Siden af de fremmede Ord, Meningens Indhold, med Danske Ord udtrykt, paa den beqvemmeste Maade, som efter den nærværende Tænkekraft og Hukommelse kunde være at tilveiebringe. Thi, ved dette Middel kunde mueligen ubekjendte Danske Ord, som ved deres Brugs Begyndelse falder uforstaaelige, omsider blive bekjente og brugelige til samme Bemærkelse som de fremmede Ord.

Udi Stilen skal søges at udtrykke Meningerne tydelig, og derhos at gjøre Sandhed fordøielig og behagelig, med oplivende, naturlig veiledende og virkeligen oplysende Afbildninger.

Skrivemaaden, bliver forestillende, afbildende og anvisende, saasom: Fremsettelse af sande Ting, og virkelige Legemer, med mellemsettende Billeder; og derhos omvexlende tilføiede: Sande Tings Sammenligninger, med andre dem lignende sande Ting. Billeders Sammenligninger, med de dem lignende Legemer og Billeders Sammenligning, med andre dem lignende Billeder.

Til Forestillings Tanke-Billeder foredrages heller at bruge:

Sande almindelige bekiendte naturlige Tings bildninger og Beskrivelser, efter deres Skikkelser, Egenskaber eller Virkninger; Ved Sammenligning hentydende paa de omtænkende Tings Overensstemmelse eller Forskiellighed; stem for Anførsel om:

13

Uvidenheds Hiernesvind, eller Udskrivelser, efter drømmende Indbildninger i Raritet-Kamre.

Til Oplysning udi Steen-Riget, eller om nyttige Berg-Arters Kiendelse, heller at fremsette:

Sande Anviisninger, efter Naturens egen Orden, og deraf udledende rette Slutnings-Grunde, samt at beskrive Berg-Arters Skikkelse, Forhold og Beskaffenhed, saaledes som de virkelig forefindes i Berg-Verks Gruber, og udi faste sammenhængende Fielde, eller andre naturlige Opholds-Steder; End at beraabe sig paa:

De udi store og kostbare Samlinger eller saa kaldte: Stuffle-Kabinetter, befindende glimrende og rare, ligesaa kunstige, som beundringsfulde, men iblant bedragelige, enkelte og tildeels sammenkittede, sammenstøbte og tingerede Stuffer.

Til Oplysning udi Plante-Riget, eller om voxende Legemer, hellere at fremsette:

Sande Anviisninger og Beskrivelser om saadanne Planter, som efter Rigets egne Stæders modflydende Himmelluft; og Jordgrundenes enten naturlige, eller ved Virknings-Midler mueligviis forbedrende Beskaffenhed, kan voxe, forplantes og bære Frugt, til Landenes Indvaaneres almindelige Nytte; End at gjøre vidtløftige Forklaringer om:

Rare og kostbare, ved Kunst, men uden Nytte, i Vexter-Huse og Kakkelovns-Gemakker, opklækken-

14

de og fra langtfraliggende fremmede Lande hidbragte Planter, som bortdøer og visner, udi den almindelige Himmelluft, hvor under dette Riges Lande ere beliggende.

Til Oplysning udi Dyreriget, eller om selvfornemmende Skabninger, hellere at fremsette:

Sande Anviisninger og Beskrivelser, om: Nyttige tamme Dyrs formerende Avling, Opfødsel, og Næringsmaader, saavel som nyttige vilde Land-Dyrs og Fugles Fangelse, ved Jagt; og Fiskes Erholdelse ved Fiskerier; Iligemaade om: Skadelige Dyrs Ødelæggelserseller Fordrivelsers-Maader; End, at gjøre vidtløftige Beskrivelser, og Spaadomme om:

Forstenede Dyrs Skikkelse, med mere beslige; Dog hermed ikke ment, at ville forbigaae Naturens Merkværdigheder til Skaberens Priis.

Til Opfinders og Forslagers forklarende Grunde, agtes mere at anføre:

Sande Erfaringer, og Naturens egne sikke og navngivne Spør; End at prale med:

Sympatetiske Klygtigheder, og Rutengangs intet betydende Hemmeligheder; og saa fremdeles efter enhver slags Tings Omstændigheders Beskaffenhed.

Tankernes Maal, bliver i sin hele Løbebane alene enkelt:

Rigets Nytte.

15

Det første Hefte, af enfoldige Danske og Norske Tanker, skal bestaae af: En almindelig Anledning, efter forekomne Tilfælde, med en tilføied Oversættelse af Linnæi Tanker, om Huusholdings-Kunstens Grunde.

Det andet, og følgende Hefter, skal indeholde:

Anlednings-Tanker efter forekomne Tilfælde; og bestemte Betragtninger, om Huusholdings Maader, til Nære-Midlers Samlelse, af Landenes Nærings-Kilder; og om: Nære-Midlers nyttigste Anvendelse i enhver slags Huusholding, med sammenhængende forklarende Hensigt til ethvert Lands, saavel som det hele Riges almindelige Nytte.

De til disse Tankers Oplysning, i behørende Tilfælde, vedføiende Kaaberstykker, skal søges indrettede paa den beste Maade, til at afbilde ved Tegninger, ei alene Tingenes naturlige Skikkelse; Men endog til desbedre Efterretlighed, forsynes ethvert Kaaberstykke, eller Tegning med en Maalestav, for deraf at kunde see Tingenes naturlige Størrelse i Forhold efter Dansk Alnemaal; Og ved de Tings Afbildning, hvor det kunde være til Nytte, og muelig, at vide Tyngden i Forhold til Størrelsen da skal og derom paa Kaaberstykket blive anmerket Forklaring, ved Anførsel af Dansk Vægt.

Kaaberstykkerne i sig selv, skal ikke blive udstukne i Leipsig; Men med Danske eller Norske Hænder i eget Rige. Deres Zirlighed vil Viise Prøver paa: Om

16

de nyttige Danske Kunster, i Forhold til derpaa anvendte Bekostninger, i denne Alders Tid findes opstegne til sin rette muelige Høide, eller endnu kan tiltage i Forbedring og flere nyttige Kunstneres Antal.

Papiret, som bliver brugt til dette Skrift, skal være forarbejdet paa Danske eller Norske Papiirs-Verker, i det mindste efter min Villie og Ønske.

Materien hvoraf Papiret er, eller bliver virket, kunde og burde være voxet eller arvet paa det Danske Riges Grund; Men om det med al Materien saaledes forholder sig, staaer hos mig ligesaa meget i Tvivl, som jeg derimod med eget Øiesyn er overbeviist: At mange gamle fine Linklude, tienlige til det beste Papiir, i Danmark og Norge, uden nogens Nytte, uagtsom bortkastes og spildes, eller opbrændes i Fyrtøier; Til hvilket sidstbenevnte Brug, bedre kunde bruges raaden Træ eller Svamper, de sidste bered efter Norsk Maade til Knysk.

Videre at melde herom paa dette Sted falder ubeqvem; Men paa sit Sted udi de Danske og Norske Tanker, skal blive tilføied Anviisning paa hvad Maade man ved at samle, og til Nytte at anvende, de nu i det Danske Rige spildende fine og grove Linnedeog Uldene-Klude iberegnet opslitte Tov, Fiske-Garn og Fiske-Noeter skulle kunde (men ikkun til nogle saa flere Indvaaneres Levebrøds Fortieneste)

17

befrie for Udførsel af Riget, saa mange Danske Penge, mynted af Norsk Sølv, som alle de Virkelige Hamborgske Myndte-Betientere ikke skulle kunde bære flere paa deres Ryg, fra den Danske Myndt ind udi Hamborg paa engang, i hvor nær end samme Myndt er forflyttet til deres Grændser, bort fra de Norske Sølv-Gruber, hvor Sølvet udvindes mere til Fremmedes Berigelse, end til Penges Forøgelse i Landet.

Et Hefte kommer til at bestaae i det mindste af 5. Ark, men naar det ikke ved dette Rums Indtagelse, falder beqvem at afbryde den omtænkende Materie, saa kommer Hefternes Størrelse til at forholde sig efter den sammenhængende Materies Anledning.

Saa mange Hefter, som tilsammen udgiør 40. til 50. Ark, bliver indbefattet udi et Bind.

Ved ethvert Binds Slutning, skal blive tilføied syv slags Optegninger, nemlig:

1ste Optegning, skal bestaae af korte Udtoger om Indholden af samme Binds Hefter, anførte efter sine Afdelinger, i den samme Orden, som Tankerne følge paa hinanden.

2den Optegning, paa Menneskers Navne, udi den Orden, som de Danske Bogstaver følge efter hinanden fra A. til Ø.

3die Optegning, paa Rigers, Landes og Stæders Navne, ligeledes anførte udi Orden efter Bogstaverne.

18

4de Optegning, paa Berg-Arters Navne, efter Bogstavernes Orden.

5te Optegning, paa Planters Navne, efter Bogstavernes Orden.

6te Optegning, paa Dyrs Navne, efter Bogstavernes Orden.

7de Optegning, over Ting og Materiers Navne, eller Indhold, iligemaade anførte udi Orden efter de Danske

Bogstaver.

Ved alle Benævnelser, udi enhver af disse Optegninger, anføres den Sides Tal, hvor Tankernes Indhold om det benævnte kan være at finde.

Dette er, til disse Tankers Indretning, mit Forsæt og Hensigt; Men, menneskelige Tanker vil medføre Blandinger af menneskelige Ufuldkommenheder, og Skrøbeligheder; ja, man bliver i Almindelighed lettere vaer, andres Ufuldkommenhed end sin egen; Og derfor overlades de antreffende Mangler og Feil, til andres bedre Eftertanke og Bedømmelse; og efter den retteste Bedømmelse, kan skee der beste Valg, til Anvendelse, og det rette Maals Opnaaelse, som melt er: Rigets almindelige Nytte; og dette et mit Ønske i mine Dage at kunde befordre.

19

Første Almindelig Anledning til Danske og Norske Tanker, hensigtende til Huusholdings Maader udi det Danske Rige, til Rigets Nytte.

§ 1.

De Danske og Norske Tanker, som ved 1770. Aars Begyndelse var indspærret udi enhver Indbyggers Tænkerum, nyttede sig udi de langt fraværende mørke Kraage, med en almindelig sukkende Klagelyd.

Imellem de med Snee bedekkede Fielde, hørtes overalt et sagte Ekko, i saadanne Udtrykke:

20

Gud give! at vores Allernaadigste gode Konge var rettelig oplyst, og bekient om vores og Landenes Tilstand.

Gud give! at Hans Trone var omringet med uegennyttige, kloge, oprigtige, og Viise Raadgivere.

Vores Eiendele, vores Hænder, vores Hierter, ja i det hele, indtil vores sidste Blodsdraabe, ere ganske redbonde, til at blive troelig anvendt, og opofret udi vores Konges Tieneste, og for vores Fædrenelands almindelige Velfært.

Men, hvad opvekker dog denne almindelige sukkende Klagelyd iblant os? og hvorudi be staaer den?

a) Vi høre, at vores Allernaadigste og Milde Konge er besværet med en stor Gield.

b) Vi føle, Trykkelsen af den ubeqvemmeste Skat, hvorved den Fattigste som lider Mangel, ja Almissemlemmer, desuagtet dog affordres at de skal svare ligesaa høi Skat, som den Rigeste. Den Fattige betaler med betlede, eller laante Penge, langt over sin Formue, og bliver endog fremdeles krævet. Den mere Formuende holder tilbage, og bliver omsider eftergivet det han med meget mere burde svare. Falske Propheter for-

21

syne sig med Faareklæder, eller en anden slags hellig Maske. Undersaatteres egennyttige Forslager og deres onde Opfindelser, ere paa samme Maade indklæd. Det heder: Den Formuende skal betale for den Fattige, for at sette en Sminke paa, at den Skat som 12000. fattige Mennesker i Landet af præsses, kan uformerket blive andre Undersaattere ved en overflødig Indretning til Deel, og saadanne som kan bekoste ligesaa stor Summa i et Fierdingaar, paa vellystige Anrettelser, og fremmede Vahres Forøvelse, til Landets Udsuelse.

c) Vi føle, en almindelig Penge-Mangel, som standser Landets nyttige Handel, og setter Landets udførende Vahre i en foragtelig ringe Priis, til Landets ubodelige Skade.

d) Vi føle, Virkningen af alle Føde- og Klæde-Vahres Dyrhed, som qvæler nyttig Brug og Næring i Landet; og det alt uagtet at Gud, det ene Aar efter det andet, velsigner Landene, paa de dyrkede Steder, med

overflødig Frugtbarhed.

Er Aarsagerne til disse og flere klagefulde Omstændigheder, at udfinde udi Landenes eller Indbyggernes naturlige Beskaffenhed?

fcB

22

Ak nei! Thi det Danske og Norske Tvillingrige, med tilhørende Lande, indeholder den beste naturlige Evne, til ei alene at underholde, men endog at kunde berige baade Indbyggerne, og deres Konge. Disse Landes Indbyggere mangler i Almindelighed, hverken Begvemhed, Mod eller Villie, til at opfylde deres Konges Villie.

Men, hvad er da vel Aarsagen, og hvad hindrer den beste Konge, i de lykkeligste Lande, iblant de dueligste Indbyggere, at Rigets besværende Giæld, og de pinagtigste Omstændigheder, som qvæler et Lands Lyksalighed, dog ikke engang paa en tienlig og naturlig Maade vorder afvælted? saa at, en god Vei til Landenes Nærings-Kilder kunde blive aabned?

Ak! Aarsagen er alene Hændelser, og ubeqvemme Raadgiveres egennyttige Opfindelser; Men, de foregaaende tvende Ønskers Opfyldelse, kan endnu snarlig raade Bod paa alt.

§. 2.

Gik man i Aarets Begyndelse fra de langt bortligende mørke Kraage, til Rigernes Middelpunkt, som indeholder den Soel, der efter sin Engle-Siel, samt allerlyksaligste og allerdy-

23

rebareste naturlige, og ret Majestætiske Egenskaber, besidder den kraftigste Evne, den munterste Arbeidsomhed, og den allerbeste Villie, til at kunde og ville udskyde de klareste og alleryndigste Lysestraaler, for at oplive og oplyse sit Riges i Formørkelse svævende Indvaanere; saa fandtes samme dyrebare Soel, dog omringet med endeel Mørke Førhænge, og Lygtemand.

Man hørte her en blandet Lyd, der ligesom trettedes om Landets Formørkelses Aar sager.

Nogle maskerede Personer paastod at Solen havde tabt sin skinnende Kraft, og derfor trængede til, at betiene sig af de omkringende Lygtemænd.

Andre derimod tilegnede Forhængene og Lygtemændene alene Skylden udi Formørkelsen.

Nogle, som bedre kiendte den naturlige Soels Egenskaber, befattede sig ikke med saa nedrige Tanker, men derimod af en blot reen, og uegennyttig Kierlighed, til deres Konge og Fædreneland, forenede sig udi et Selskab; for at opmuntre, paa en ædelmodig Maade, enhver Medborger i Rigerne, til en sand Dyd og Vindskibelighed.

24

Solen selv med sit klareende Øie, indsaae de ypperlige Følger som ville flyde af dette priselige Foretagende, og derfor strar lod sine oplivende, og protecterende Lysestraaler fremskinne paa dette betydelige Kongelige Danske Landhuusholdings Selskab.

Lygtemændene derimod, ansaae det med skieve Øine, holdt sig tilsides derfra, men dog, efter deres naturlige Tilbøjelighed, som er: at gjøre Sandhed og Dyd, tilligemed alle nyttige Opfindelser tvivlsomme og foragtelige, gav alene derom denne Bedømmelse: Deraf vil vel ikke komme meget ud, og saalænge vore Lygtemænds Formand ikke nærmer sig dertil, er det best at holde sig derfra.

§. 3.

Udi Aarets sidste Maaneder merkede man meer og meer, udi Landets Formørkelse en kiendelig Afragelse.

De nedslagne Øine, begyndte at see op.

De fordervelige Hemmeligheder begyndte at blottes.

De onde Tungers løgnagtige Opdigtelser, imod de Helligste og værdigste Personer, hørtes ikke mere saa dumdristig udraabt.

25

Man begyndte med nogen Frimodighed, at tale Sandhed.

Man fornam udi Aarets Vinter Dage den angennemteste Soelskin.

§. 4.

Landets Soel, som selv best kiendte sine Egenskaber, og Indbyggernes svage Øine, til at see blot mod Solens Legeme, gav denne allerhøistpriseligste Tilladelse, at Indbyggerne maatte betiene sig af et Redskab, som til des begvemmere Brug, bliver danned ved Bogtrykker-Pressen; Hvilket Redskab er et ypperligt og got Virknings-Middel, brugendes paa denne Maade: At Indbyggerne fremstiller samme imellem Solens Øie, og deres Øines Da, derved fra Indbyggernes Hierte, igiennem deres Øine, udtrekkes en af deres Hierteblod og Senesaft forenet Damp, som anlegger sig paa den underste Side af bemeldte Redskab; Da Solens nedflydende Straaler paa den øverste Side, ved en beqvem Varme, strax fordeler de benævnte under nedden

anlagde Dunster, saaledes at de, udi den beste Orden, udbreder sig i Landet, og efter enhver Damps egen Naturs Beskaffenhed, henledes til sit beqvemme Sted, saafom:

26

Klogskabs og Viidsoms Dunster, til de frugtbare Egne.

Men de falske og egennyttige Lygtemænds Dunster, til Moradser, og forglemmelsens nedrige Steder.

§. 5.

Der ere fornemmelig to Slags Elementariske Lygtemænd bekiente udi Naturen, det ene Slags er overjordiske, og det andet Slags er Underjordiske.

De første ere paa en listig Maade farlige, men de sidste ere paa en voldsom Maade allerfarligst.

De have tilfelleds med hinanden nogle overensstemmende Egenskaber, men efter deres forskellige Opholdsstæder, yttre de forskellige Virkningsmaader.

De overjordiske Lygtemænd, som iblant Folk i Almindelighed ere meest bekiente, have især deres Opholdsstæder ved Moradser, og Tørvemoeser. Deres væsentlige Legeme, er ved lys Dag, og i klart veierlig, altid usynlig, men i mørkt og taaget veirig, lader de sig undertiden see, med et lysende Skin, i adskillige Slags Skikkelser; Deres almindeligste Skikkelse begynder sin Fremviselse, som et matbrændende Lys, man kan see langt

27

fraværende, at brænde inde udi et Huus, og at skinne ud igiennem et eller flere Vinduer; Naar dette Syn har varet i nogen Tid, antager Lygtemændene en anden Skikkelse, som afbilder en vandrende Lygte. I begge Tilfælde kan det give Anledning til, at ueftertænksomme reisende Mennesker,

forvildes fra deres rette Vandrings Vei; thi, i det første Tilfælde, forestiller de sig, at de virkelig seer et kys, som skinner ud igiennem et Vindue paa et Huus, og i det andet Tilfælde, at de virkelig seer et, eller flere Mennesker, som gaaer paa en Vei, med et brændende Lys i en Lygte.

De som da ikke strax erindrere sig, at der i Naturen virkelig findes falske Lygtemænd, bedrages letteligen deraf, til, som benevnt, at forlade deres rette Vandrings Vei, og i Tanke at de kommer til et Huus, eller til Mennesker, som ere forsynede med lysende Lygter, bortgaaer, bortrider, eller bortkiører, de, til Lygtemændenes Opholdssted, som ere: Moradser og farlige Tørvegraver, hvorudi de enten kan nedsynke, og blive fastsiddende, eller hovedkulds nedstyrte, drukne og qvæles.

De Underjordiske Lygtemænd, Hvilke iblant Folk i Almindelighed ere mindst bekiente, har fornemmelig deres Opholdssted udi Berg-

28

Verks-Gruber, de ere ligesom det første Slags, undertiden usynlige, og undertiden synlige; udi en bevegelig frisk og velblandet Luft, ere de baade usynlige, og uden skadelig Virkning; Men, naar der ikke Haves beqvem Lufttræk i en Grube, bliver man Lygtemændene der, snarlig vaer, enten synlig, eller af deres Virkninger.

I Steden for at de overjordiske Lygtemænd forfører til farlige Afveie ved List med et falsk Lys, saa har derimod de Underjordiske Lygtemænd den forskellige Egenskab, at de alletider øver Vold, og udslukker et virkelig antendt, og udi mørke Stæder veiledende Lys. De lader det ikke blive derved, at de voldsom udslukker et veiledende Lys, men, saasnart Lyset er udslukt, da skrider de strax, til de grummeste dødende Udøvelser; og disse dødende Angribelser, begyndes med trende Slags forskellige Fornemmelser hos de angrebne Mennesker.

Det første Slags, opvekker en Fornemmelse af en sodagtig honninglignende Smag paa Tungen.

Det andet Slags giver en Fornemmelse af en ond Stank, eller løglignende Lugt for Næsen.

Det tredie Slags lader sig undertiden høre med en knallende Lyd, men den begynder sin Virkning med en synlig og følede Ildslue, som

29

brænder, og de fleste Tider til døde forbrænder de derpaa antræffende ulykkelige Bergfolk.

Fornemmelsen af den søde Smag, som meget hastig virker Døden, yttre sig især i Blye-Gruber.

Fornemmelsen af den onde Stank, kiendes i Besynderlighed udi Arsenikalske Gruber.

Fornemmelsen af den brændende Ildslue, kommer i Særdeleshed frem udi Steenkul-Gruber.

Alle disse Elementariske Lygtemænds Legemer, bestaaer af en syrlig og oliagtig, med Luft-Salt forened Damp.

De ere alle meget farlige, for ukyndige, taabelige, og uforsigtige Mennesker.

Men, ved Kundskab, Klogskab og Forsigtighed, kan man ganske forrebygge deres farlige Virkning, og undgaae al Skade deraf.

Hvorom i de følgende Hefter, skal blive meddeelt Betænkninger.

§. 6.

De politiske Lygtemænds Hoved Egenskaber, ere nøie overensstemmende med de Elementariske Lygtemænds foranførte Egenskaber.

30

Men, de politiske Lygtemænds Virkningsmaader, have ingen bestemte forud fornemmende Kiendetegn, og deres uddunstende Dampers Væsen, ere langt mere end hines, urandsagelige, saa at den største Politikus, Stadsmand eller Regent, har vel endnu ikke opdaget almindelige og tilstrækkelige Midler, hvorved man Regelmæssig i alle Tilfælde kunde undgaae, at blive af dem forført undertrykt, forraad, eller qvalt.

§. 7.

En Løve viger undertiden med nogen Frygt, for en Muus, da dog Løven efter sine naturlige Egenskaber, og Mod, er Mester til at overvinde alle andre Dyr.

En Elefant gaaer med Foragt, og uden Skræk, imod en Rinoferus, da dog den sidste, kan blive den førstes Banemand.

Den Stærkeste lader sig ofte indtage af en utidig Frygt for en Skygge, som ingen Kraft har.

Den Svageste maatte man vel formode skulde best kiende sine egne Kræfter; Men, man befunder dog tvertimod, at de Svageste ved alle Leiligheder, ere snarest færdige til at prøve Styrke, og ofte foretager sig at ville opløfte Byrder, som de ikke engang kan bevege, og langt mindre fløtte fra et til andet Sted.

31

Af saadanne forkeerte, og uventelige Forhold findes mange, baade iblant Dyr og Mennesker.

Man bør derfor ikke være alt for hastig, til Forundringer, eller alene opholde sig med Lastelser, over at gode, og i andre Begivenheder kloge Folk, samtykker skadelige, og forkaster gode Opfindelser; eller at Huse falder ned, førend de ere tilfulde opbygte; det er altsammen meget Menneskeligt.

Det beste og klogeste Menneske, som giver ret Agt paa sig selv, vil altid finde i sin egen Sirkel, noget som dermed stemmer overens.

Det er meget got, naar man engang kan komme saa vidt, at man af Skades Tagelse bliver klog, og i Eftertiden vogter sig for Forførelse, af Lygtemænd og et falsk Skin.

Men Kiød og Blod er skrøbelig; Egennytte, Magelighed, let og hastig at komme til store Gevinster med ringe Umag; prægtige besmykkede Forestillinger i en Modens kort Stil, og tilføied Løste om saadanne Begierligheders Opfyldelse; disse ere langt behageligere Egenskaber efter almindelig Smag, hos er Forslag, som i øvrigt er uden Hoved og Hale; end, at bryde sin Hierne, med Betragtninger over Forslager, hvilke indeholde en nøie Forklaring: om et Anlægs Grund, Bygnings-Materie, Begreb, Skikkelse, Begyn-

32

delses- Fuldførelses- Formerelses- og Vedligeholdelses- Maade, naturligviis deraf formodende Følger, retfærdig Brngs-Maade, uden nogens Skade, men til Laudets almindelige Nytte.

§. 8.

Et Forslag, om et Misisipisk lignende Compagnies Oprettelse, er til den begierlige behagelige store Gevinstes

hastige Erholdelse, til Menneskers Forlokkelse, langt mere glimrende, end de ved overtydende Forklaringer og sikkre Anviisninger, gjørende Forslager, til Fordeles Vindelse paa muelige Maader, ved de rette Midler, i eget Land, udi disse trende Veie, nemlig:

1.) Ved at optage Berg-Verker og gjøre

Anlæg, til nyttige Vahre og Tings Virkning.

2.) Ved at dyrke Jorden paa den beste

Maade, og berede øde Landgrunde, til . største Frugtbarhed, og til de nyttigste Planters Opklækkelse.

3.) Ved at gjøre gode Indretninger til en forbædrende nyttig Fæeavl og Fiskerie & c.

Men! hvad har jeg nu vel her anført? jeg tænkte paa, at ville forfatte en Afbildning paa Grundpiller, til en Bygning. Men! kan vel

33

Tanker om saadanne almindelige bekiendte Ting veilede til en Grund-Materie, som er Nyttig. Ak! jeg merker at dette sidste anførte Ord:

Nyttig,

det standser alle mine Tankers Følger; thi jeg veed ikke om det er et almindelig brugelig Dansk Ord; Min Hukommelse slaaer mig herudi Feil, og jeg har ingen Danske Skrifter, eller Ord-forklarende Bøger ved Haanden, som herom kunde give mig sikker Oplysning.

Jeg erindrer mig nok med tydelig Vished, at en ung Dreng paa Rente-Kammeret, for omtrent tredive Aar siden, gjorde til adskillige dette Spørsmaal:

Monne vores oprettede Laane-Banko, til Landets almindelige Velfært, er, og bliver Nyttig?

Men til min opkomne Tvivls Bestyrkelse, erindrer jeg mig med ligesaa sikker Vished, manges Svar paa samme Spørsmaal.

Nogle gav til Svar:

Det er noget, hvorom man ikke bør spørge.

Andre svarede:

Det er noget, hvorom vi ikke bør tale.

34

Det var Kammeralistiske Svar, og det maae altsaa være imod Moden hos nogle, af de Danske Kammeralister, at undersøge og spørge om Tings Nytte; Men, om dette tillige er en almindelig Dansk Mode, derom bliver min Tvivl endnu lige stor.

§. 9.

Men, jeg erindrer mig, at for nærværende Tid, ved Sammenkomster udi Staden, tales meget om de nylig udkomne Fritanke-Skrifter; jeg vil derfor afbryde disse mine Tanker, indtil jeg paa et eller andet Sted, har funden Leilighed til at høre paa nogle Samtaler om disse Skrifter, thi, er det Moden i Danmark at spørge om Tings Nytte, da vil i nestbemeldte Anledning samme Spørsmaal, uden Tvivl blive anbragt.

§. 10.

Jeg afbrød forestaaende mine Tanker for at søge Oplysning udi et Tvivlsmaal, ved at anhøre Samtaler om de nye Fritanke-Skrifter.

Jeg har og faaet at høre mange Spørmaal, om mange Fritanker. Spørsmaalenes fornemmeste Indhold var: om artige Indfald, om en zirlig Stiil, om nymodige Skri-

35

vemaader, om snorrige Kritiker, med mere deslige, og intet andet.

Fritankerne i sig selv, syntes ved Anstrygning paa Enfoldigheds Provesteen, at være en Sammenblanding, af

got og ont, vel og ilde meent, oprigtige og falske; Men naar enhver af disse Tankedunster, efter Væsen og Egenskaber, ved Solestraalers Fordelelse, henledes til sit naturlige Sted, saa kan ingen af dem være skadelig.

Thi man kan bedre agte sig for de giftigste Dunster, naar man seer dem med Øinene virkelig at være til, end naar de under en Honning Smag uformmerket indsniger sig i vore Legemer, forvirrer vores Seenesaft, eller til vores Døds Virkning forderver og adskiller vores Blod, og derved standser der Liv-opholdende Blodløb.

Cometen og dens Hale, har vel nogle Lygtemænds Egenskaber, men at den blander Sandhed og Løgn, got og ont, Gift og Balsom, udi en Suppe, gjør Sagen tvivlsom, Hvad enten den er: en Lygtemand, vores Legems farlige Fiende, eller den er: en falsk Profete, vores Siels allerfarligste Fiende.

36

Men, dette kan man kiendelig see, at den hverken er: Himlens Sendebud eller Sandheds Vidne.

Ord uden Lyd, eller uden Bemærkelse med Kiendetegn, er imellem Mand og Mand, mindre end Nul, og Ont er værre end Intet.

Iblant noget, Nul, mindre end Nul, og værre end Intet, af de frie Tanker jeg har seet, er Philodani Tanker virkelig det meste, ja det meste, og nesten det eneste af sande, gode, kierlige og velmeente Tanker, og viser at være Uddunstninger af et sundt Blod, og en klar, men dog menneskelig Seenesaft, og andet er ikke hos Mennesker at vente, vi ere alle ufuldkomne, og skrøbelige. Men den som begynder vel, giver Haab om en god Fremgang.

Philodani har sagt offentlig en stor og betydelig Sandhed, som havde været at ønske, at den havde været kiendt, førend man nu efter lang Tids Forløb skal begynde at lære, at kiende den, uagtet, at man længe, især udi 14. Aar, merkelig har følet skadelige Virkninger, som ved denne Sandheds Kiendelse i rette Tid kunde have været forebygget.

37

§. II.

Havde man ved den Tid, da der blev gjort Forslag om den Kiøbenhavnske Laane-Bankes Oprettning, i alle muelige Veie undersøgt, og spurgt Upartiske, om dens sande Nytte i sine mueligviis forudseende Følger; saa havde den, enten aldrig bleven opretted, eller og havde den bleven indstrenket, til et tienlig og naturlig Forhold, nemlig til en væsentlig Kiøbmands Banke, uden videre Hale.

Myndt bør bære Regentens Billede og Overskrift, og høre ham selv til, det giver ei alene en for alle, overbevisende Ret, til at kræve Skatter, men, især baner en beqvem Bei, for de Pligtige, til at kunde betale Skatter; Men, hvor intet er, er det forgieves at kræve.

At tillade Ministre, eller Borgere udi et enkelt Selskab, at udgive Papiers Sedler, til Udlaan, for deraf, som om det var virkelige Penge, at trække Renter fra deres egen Konge, og deres egne Medborgere, er en farlig Tilladelse; og bliver vel aldrig mere, end udi en Alders Tid i Verden forsøgt. Giort Gierning er ikke at ændre; Men, Gierningers onde Følger, bør man stræbe at forandre, saasart man bliver dem vaer.

38

Naar Papiers Banko-Sedler, paa Grund af Kongelige Obligationer, gielder, og nødvendig bør gielde, som Penge, imellem Mand og Mand, udi Landet; var det da ikke i den sted, meget mere naturlig og for Riget tienlig, at Kongen selv udgav Penge-gieldende Sedler, i steden for de Obligationer, hvorefter Kongen nu giver Renter, baade til Banko-Eiere, og andre Undersaatter i Landet? Herved tog jo ingen Skaden, naar enhver erholdte Kongelige Penge for Obligationernes paalydende Summe,

§. 12.

Skulle det ikke være tienligere med engang at opløse Rigets Gield, ved en retfærdig Deeling paa enhver Indbygger, efter deres sande Formue, end langvarig at udpine Undersaatterne med Skatter, til store Renters Betaling? & c. & c.

Den Norske Bonde Christopher Jeltnæs, har med sit Exempel viist, at saadan Tænkemaade kan findes iblant enfoldige Norske Bønder; Han var ansat at skulle svare 6. Rigsdaler aarlig, udi saa kaldet Extra Forhøjelses Skat; Men, han har i steden for denne aarlige Skat, med større Fornøjelse, og i den beste Hensigt, be-

39

giert og erholdet Tilladelse, samt virkelig udi Kongens Casse betalt paa engang 150. Rigsdaler.

Og mange flere gjorde med Glæde det samme, naar det ikkun var engang for alle, og det blev i en retfærdig Lighed for alle, uden nogen Undtagelse, hemmelige Forbeholdenheder, eller senere af uvedkommende givende forvirrende Forklaringer, men alene med tydelige Ord, saasom:

Efter Rigets Gields Beløb, skulle til sammes Afbetaling, af alle og enhver Indbygger i Landet, betales og udredes i Skat, lige mange Skillinger, af enhver eiende Rigsdaler eller Rigsdalers Værdie; saa at den hele Skat af alle Indbyggere kunde beløbe sig til ligesaa høi en Summa, som Rigets Gield i alt befindes atvære, og til sammes Udslettelse fuldkommen var tilstrækkelig.

Herimod kunde vel siges: Gods og Vahre ere ikke Penge; omendskiønt de fleste Indbyggere vel kan eie noget, saasom: Hos andre tilgodehavende og udlaante Penge, Jordegods, Skibe, eller Skibs-Parter, Kiøbmands-Vahre, Huse, Huusgeraad, Klæder, med mere deslige; saa er det dog ikke beqvemt, at betale deslige Ting i Skatter, og Ting eller Vahre kan ikke blive ombytted, eller

40

solgt for Penge, naar der er en almindelig Pengemangel i Landet; men, i sin rette Mening er der Raad imod alle Uraad; thi, Omgangen dermed kunde blive saaledes:

Naar Skatten, paa før forklarede Maader, først var bleven regleret, og fastsat hvad enhver Indbygger skulle svare, efter sin Eiendom; Da burde de, som eiede Penge, der førte Kongens Billede Overskrift, strax give Kongen det Kongen til hørte; Men, de som ingen Penge eiede, skulle give Kongen en Forskrivelse for den skyldige Summa; og med disse Forskrivelsers Indhold, lod Kongen igien betale Rigets indenlands Gield.

Jeg mener saaledes:

Forskrivelserne skulle leveres til de Betientere, som oppebærer Kongens Skatter, og derefter skulle de aflægge Regnskab.

De Skyldige skulle betale deres Gield efter Muelighed, enhver paa sit Sted til vedkommende Kongelige betient, og indtil dette skeede, svare aarlige Renter af den skyldige Summa til Kongens Casse.

Og derimod lod Kongen, med almindelige Penge-gieldende Sedler, som vare betegnet med Kongens Billede og Overskrift, hvad Penge-Beløb enhver skulde betyde (thi Penge er dog i sig selv ikke andet end blotte Regnskabs-Tegn,

41

imellem Mand og Mand, men især fornødent imellem Regent og Undersaattere) udbetale al Rigets indenlandsk Gield;

Thi den udenlandske Gield, maatte efter sin Natur, til sin Tid, og paa sin Maade betales, enten med Landets Vahre, eller rede Penge.

De her foran berørte Penge-gieldende Sedler, med Kongens Billede og Overskrift, var af en anden Natur, end de nærværende Banko-Sedler; thi, de grundede sig paa virkelige Eiendele i Landet, i Forhold til Indbyggernes udgivende Skatte-Gields-Breve; og saaledes ere begge Dele, efter de fornødne Omstændigheder, de naturligste, billigste, beqvemmeste, og retfærdigste sande og regelmæssige Regnskabs-Tegn; og denne Maade blev vel frem for alle andre den allerletteste at iværksette, og ikke vanskelig at fuldføre; Men især beqvemmest til, paa en god, hastig og lemfældig Maade at udrydde alle qvælende Hindringer for Landets Nærings-Veies Aabnelse, og Landets Frugters lyksaligste Nydelse.

§. 13.

Men det er hertil ikke nok at tænke paa Rigets nærværende Gields Udslettelse, man maae i, og ved det samme, gjøre alvorlig Indretning og Anstalt til at forebygge, at Riget aldrig vorder

42

besværet enten med saadan Gield, eller andre slags qvælende Omstændigheder, for saavidt som af Gud er overladt til de menneskelige Vilkaar.

§. 14.

En Plante, og et Rige, have enhver i sit Begreb, med hinanden meget lignende Forhold, Virkningsmaader og Orden, saasom: a) En almindelig Plantes Jordgrund, maae indeholde Plantens deraf fornødne Nærings-Saft; og efter Jordgrundens Dyrkelses-Maade, kan dens tilflydende og indeholdende Nærings-Safters Kilder, aabnes, opvækkes, forbedres og vedligeholdes; eller og, tilstoppes, hindres, forringes og ødelægges.

b) En Plantens Roed, samler Nærings-Safterne af Jordgrunden, til sin egen, og hele Plantens Næring; Dens Udspiringers Mængdes Tal, forholder sig efter Plantens Natur, og Jordgrundens Beskaffenhed, og Størrelse, saa at, udi god, beqvemliggende, af tilstrekkelig Størrelse og vel dyrked Jordgrund, forøger Naturen selv Rodspirernes Antal i Jorden, og jo flere, jo mere forøges, forhøies og udvides Plantens Vert, og bærende Frugt. c) En Plantens Stamme, modtager de Nærings-Safter af Roden, som den foruden sin

43

egen Fortæring samler, til hele Plantens Næring. Denne modtagende Nærings-Saft, danner Stammen udi sine Kar, og ved sine Febre opskyder Nærings-Saften, til Plantens Top; Dens Tykkelse bliver i Forhold til Rodens Størrelse, Udspiringers Antal, samt af Roden overleverende Nærings-Safters Mængde og Beskaffenhed.

d) En Plantens Grene, imodtager den tildannede Nærings-Saft fra Stammen, fordeler, ombytter og henfører Nærings-Safterne, til enhver af Plantens Deles Fornødenhed og Beqvemhed. Grenene maae ikke være for mange, de maae være i sit rette Forhold til den Nærings-Safts Beskaffenhed og Mængde, som de omgaaes med, og alle Vandgrene, som spilder Nærings-Safterne, maae i Tide dæmpes. Det er bedre at dæmpe eller trykke dem tilbage, naar de begynder at skyde ud, end at lade dem først udvoxe paa ubeqvemme Steder, og siden afskiere dem. Al voldsom Omgang med Planter har i Almindelighed onde Følger.

e) En Plantens Blade, er dens Beskiermelse.

Bladenes Antal bestemmer Naturen selv, i Forhold til Nærings-Safterne og hele Plantens Væsen, det er ikke got at de blottes for

44

Stormvindes Bevægelse, for saavidt som de efter Plantens naturlige Sted, og Omstændighedene, kan være i Skygge og Stilhed. f) En Plantens Blomsterknoppe, tilbøier, ligner og anviser Nærings-Saftens Brug, til Plantens omfavnende Blomsters rette Skikkelse og Frugtens ordentlige Vext; Deres Antal som ere gode og frugtvirkende, bliver ikke for mange, thi endeel visner og falder bort i deres Begyndelse, deels for Mangel paa Nærings Saft, og deels af Uveir og tilstødende Omstændigheder

g) Plantens udsprungne Blomster, er Plantens Zirats, Frugtens Forbud, men især Frugtens Fremvextes Styrere og Befordrere. Deres Antal bliver i Forhold til Plantens Vidtløftighed, Beskaffenhed, og Nærings-Safts Mængde. Svage Planter maae man ikke lade beholde for mange Blomster; thi ellers kan de trække saa megen Nærings-Saft til sig, saa at de ei alene selv qvæler Hinanden og visner, men endog foraarsager at al Frugt i Fødselen ødelægges, ja det hender sig endog ofte, at hele Planten deraf bortdør, især ved betydelige Forandringer med Planterne, saasom naar de ompodes, eller flyttes fra en Jordgrund til en anden.

45

h) En Plantens Liv, vedligeholder al ordentlig Bevægelse udi Plantens hele Legeme.

Men Livet kan ikke virke i Planten, uden i Forhold til Plantens Legems, og Nærings-Safters, samt Grunds Beskaffenhed.

I Anledning af forestaaende Beskrivelse, over en Plantens Deles Forhold, Virknings-Maader og Orden, kan et Rige dermed paa denne Maade sammenlignes:

a) Et Rige, med alle tilhørende Lande; kan sammenlignes med en Plantens Jordgrund, og efter dens Dyrkningsmaade, giøre Anviisning om:

Landvæsenets Nærings-Kilder, saasom Steen-Riget, Plante-Riget, og Dyreriget, hvorfra alle et Lands Nære-Midler nødvendig maae fremskaffes.

b) Et Riges Landbrugere, saasom Bergverks-Folk, Bønder, Fiskere, med flere slags af Navn, men dog som Udspiringer af disse ere at ansee, kan sammenlignes med en Plantens Roed, hvorved gives Anviisning til:

Nære-Midlernes Samlelses Maader og ordentlige Anvendelse, ei alene til Land-

46

brugernes egen Underholdning, men endog til de andre Rigets Stænders og Regieringens Vext, Styrke, Blomstring og Vedligeholdelse.

c) Et Riges Verkbrugere og Haandverksfolk, kan sammenlignes med en Plantens Stamme; hvorved gives Anviisning til:

Alle slags Ting og Vahres ordentlige Virkning og Dannelse, til det beqvemmeste og fornødne Brug, for alle Rigets Indbyggere.

d) Et Riges Handelsmænd og Skibsfolk, kan sammenlignes med en Plantes Grene; hvorved gives Anviisning til:

En ordentlig Handel, som kan bringe enhver Stand, saa vel som hele Riget udi Blomster og Frugt.

e) Et Riges Forsvars- og Krigs-Folk, kan sammenlignes med en Plantes Blade; herved gives Anviisning til:

Rigets Indbygges ordentlige Beskiermelse.

f) Et Riges Lærere, kan sammenlignes med en Plantes Blomster-Knoppe; hvorved gives Anviisning til:

Ungdommens Underviisning, paa en yndig, omhyggelig, kierlig og ordentlig Maade; thi derpaa beroer hele Rigets bestandige Blomstring og frugtbare Vedligeholdelse.

47

g) Et Riges Raadgivere og Betientere, kan sammenlignes med en Plantes udsprungne Blomster, hvorved gives Anviisning til:

Rigets Frugters Styrelse og Befordring til den beste Fremvext, og nyttigste Anvendelse.

h) Et Riges Regent, kan sammenlignes med en Plantes Liv, hvorved gives An viisning om:

Regentens og Indbyggernes rette Sammenknytnings-Baand, samt den Førstes kierlige Omhyggelighed, og de sidstes Lydighed, til deres Pligters Opfyldelse, samt al deres Formues troe og villige Hengivelse, under Regentens Magt og Villie; thi Plantens mindste Modstand imod dens eget Liv, forkynder dens Undergang; og udi et Rige er samme Forhold, imellem Regent og Indbyggere.

§. 15.

Efter næstforanførte Forklaring og Sammenligning, er et Riges Lande og derudi værende Nærings-Kilder, Rigets rette Grundvold, og Rigets Invaanere udgør Bygningen.

Grundvolden bærer Bygningen; men Nære-Midlernes Samlelse og Anvendelse i det hele Rige, er Rigets Huusholding.

48

Og altfaa begynder Rigets Huusholding, i det Hele at sammenregne, fra den ringeste Nære-Middels samlende Indvaaners enkelte Huusholding, og udbredende strekker sig til alle og enhver Indbygges Huusholdinger, ja Regentens egen Hof-Huusholding, og den almindelige Land-Regierings Huusholding dermed indbegreben, ere alle, mindre og større Dele, men uden mindste Undtagelse, alle tilsammentaget, udgør først Rigets Huusholding.

I Anledning heraf, skal udi de følgende Hefter meddeles Betænkninger.

§. 16.

Vores af Gud velsignede, ypperlige Danske og Norske Tvilling-Rige, med tilhørende Lande, behøver ingen Ompodning; Thi dets Grund, Roed, Stamme, Grene, Blade, Blomster-Knopper, Blomster og Engle-Liv, er i den allerønskeligste, naturligviis gode Tilstand.

Men, Manglers Opfyldelse, Forbedrings-Midlers Opfindelser og Anvendelser, samt nøiagtigere Ordens Stiftelse, udi en og anden enkelt Ting, behøver alle Riger, til alle Tider.

I denne Mening er det baade nyttig, og

høifornøden at Rigets Gield, paa en hastig

49

og god Maade vorder udfletted. Hvorom nogle enfoldige Tanker allerede §. 12. er anført, og alle de Tvivlsmaale og Indvendinger, som derimod af nogen kunde giøres, kan ved offentlige Spørsmåale, blive offentlig besvaret, det Urigtige udfletted, og det Rette udvalgt.

Derhos formenes, at Rigets Indtægter, ved de almindelige Skatter, Told og Consumption med videre; Saa og Rigets Udgifter i alle sine Grene, begge Dele, men især det sidste, behøver at indrettes i nogen bedre Orden,

og i den rette Forhold, efter enhver Tings Natur.

De Reglementer og Indretninger, som vare i Brug for 40. Aar siden, ville sikkerlig efter Landenes Tilstand findes mere beqvem, end de som nu bruges.

Men, meget kunde forkortes i Vidtløftigheden, naar kammeralske Hemmeligheder, blev ombytted med en tydelig og sand Kundskab, om Landets hele sammenhængende Væsens Beskaffenhed; Og man derhos i steden for den vidtløftige bundløse Sædvane, allene brugte til Grund det sande Naturlige, i en tienlig sammenhængende Hensigt til den almindelige Nytte, baade ved Rigets Indtægts og Rigets Udgives Regleringer.

50

Og da blev det hverken farlig eller besværlig, for en kyndig, erfaren og redelig Mand, at styre Kammer-Væsenet. Ved lang Omvei bliver man træt, og i Mørke kan et seende Øie, dog ikke se.

§. 17.

Men, da Skatter og Afgifters Paabud bør grunde sig paa Nærings-Midlernes Beskaffenhed i Landet, og derefter det rette Forhold i alle Dele afpasses, udi en god Orden, til en nøie Overeensstemmelse, med hele Landets Velfært; Saa er og upaatvivlelig, uden hemmelige Forbeholdenheder: i den Deel, Rigets Huusholding Maalet for alle ordentlige og fuldstændige enkelte Huusholdingers Betragtninger i hele Riget.

Og efter denne samme Regels Grund, vil det, som forhen meldt, blive ligesaa fornøden udi Rigets Huusholdings Betragtning, at begynde sine Tanker fra den ringeste Indvaaners Huusholdings Beskaffenhed, og derefter at forfølge den hele Sammenhæng, igiennem alle tilhørende Huusholdinger, indtil man faaer et tilstrekkelig fuldstændig Begreb om det Hele, og alt i Forhold til Hoved-Maalet, der er som forbenevnt:

Rigets Huusholding.

51

Er da Nærings-Midlernes Beffaffenhed Grunden, og Rigets Huusholding Maalet, for alle Huusholdingers Betragtning i hele Riget; Saa bliver naturligviis det første Spørsmaal man i denne Materie har at gjøre, dette: Hvorudi bestaaer en Nære-Middels samlende Indvaaneres Huusholdings-Grund?

Af dette Spørsmaalets Indhold, indseer enhver lettelig, at dets Besvarelse er vigtig; thi det har en vidt udstrakt Bemærkning.

§. 18.

Ved en Grundvolds Udvalgelse er det i Almindelighed tienlig, baade at anstille Prøvelse, og tillige at søge god Raadførelse af almindelige bekjendte kyndige, erfarne og kloge Mænd.

Og i denne Henseende, vil jeg i steden for egne Tanker, til Svares Veiledelse paa det nestforanførte Spørsmaal, herved beslutte denne Anledning med disse efterfølgende i det Svenske Rige høistberømmelige Linnæi Tanker, om Grunden

til Huusholdings-Kunsten, nemlig:

52

Linnæi

Tanker

om

Grunden

til

Huusholdings-Kunsten,

efter

Natur-Kundskab og Natur-Lære.

En Oversættelse af det Kongelige Svenske Videnskabers Akademies Afhandlinger

udi

Aaret 1740.

Efter den Tydske Oversættelse i Hamborg og Leipzig.

1. Alt hvad som findes paa vor Jordkreds, er enten Elementer, eller Naturalier. Elementerne ere simple Ting, men Naturalier ere Le-

53

gemer, som ved den alvise Skabers Haand ere sammensatte.

2.) Den Videnskab, som legger os Elementernes Egenskaber for Dagen, kaldes Natur-Læren, eller Physica; Hvorimod den Videnskab, som lærer os at kiende de naturlige Legemer, kaldes Natur-Kundskab, eller Scientia Naturalis.

3.) Alle naturlige Legemer, bliver indeelt udi tre Natur-Riger: Steen-Riget, Plante-Riget og Dyr-Riget. I dets Følge bliver Natur-Kundskaben ligeledes indeelt udi tre Dele, nemlig: Kundskab om Berg-Arter, Kundskab om Planter, og Kundskab om Dyr, Fugle, Fiske, Orme, og saa videre.

4.) Alt det som Mennesket kan anvende til sin Nødtørft, maae være at finde paa Jordkredsen, det være sig enten Elementer eller naturlige Legemer. Elementerne kan hverken give Menneskene Næring eller Klæder, men dertil maae de fornemmelig bruge Naturalier. Dog ere disse ofte af sig selv raae, forinden de ved Elementerne vorder bereed, til det Brug man af dem begierer.

5.) Den Videnskab, som lærer os til vores Nødtørft at anvende naturlige Legemer, formedelst Elementernes Virkning, kaldes Huusholdings-Kunsten; Hvorfra altsaa den saa kaldede Kammeral-Huusholdning vorder adskildt.

54

6.) Huusholdings-Kunstens første og fornemste Grund, er altsaa en Kundskab; om dens egentlige Grund-Materie, eller de naturlige Legemer. Men, dens anden Grund, er en Kundskab om Elementernes Virkning, paa Legemernes Tildannelse, efter deres Brug. Følgelig hviler Huusholdnings-Kunsten paa tvende Piller: Natur-Kundskab og Natur-Lære.

7.) Ingen Videnskab i Verden er høiere, nødvendigere, eller nyttigere, end Huusholdings-Kunsten, efterdi alle Menneskers timelige Velfærdt er grundet derpaa, og derfor bør denne Videnskab, saavel som de dertil erforderende Midler: Natur-Kundskab, og Natur-Læren, øves og drives, med den største Flid, saasom ingen Huusholding uden dette kan bestaae.

8.) Efterdi Huusholdings-Kunstens Grund-Materie er Natur Kundskab, saa maae den samme ligesom de naturlige Legemer, inddeles efter de trede Natur-Riger, saa at den Videnskab som haver at bestille med Steen-Riget kaldes:

Berg-Væsenets Huusholdings-Kunst.

Den Videnskab, som har at gjøre med Plante-Riget kaldes:

Plante-Væsenets Huusholdings-Kunst.

Og den Videnskab som handler om Dyr-Riget, kaldes:

55

Dyr-Væsenets Huusholdings-Kunst.

Den Verdie, som herved søges, er saa nødvendig, at Flid og Umage faa meget desmindre bør spares. Hvad er vel større, hvad vigtigere og saavel til den almindelige som særdeles Velfærdt nødvendigere end Frugterne af disse Huusholdnings-Kunstens trede Riger? Vi vil derfor med faae Ord berøre noget om ethvert af samme.

Om Steen-Riget.

10.) Omendskiønt Steen-Riget efter sin Beliggenhed er det nederste iblant alle, saa er samme det dog ikke, efter sin Verdie;

Thi hvad er vel til som ikke er til fals for Guld og Sølv?

Bliver ikke Stæder og Lande solgt derfor?

Bliver ikke Hunger og Dyrtid derved fordreven?

Klæder det ikke Menneskene paa det prægtigste?

Bliver samme vel ved nogen af Elementerne fortæret?

Gjør det ikke alle andre Ting til Slaver?

Og hvor dette mangler, mangler der ikke alle Ting?

Er vel nogen Metal paa Jorden mere nødvendiggere end Jernet?

56

Vilde Folk, som ikke skiøtter om andre Metaller, end ikke Guld eller Sølv, trænger dog til Jernet.

Ved samme kan man hastig omhugge de høieste og tykkeste Træer, hvilke paa anden Maade skulde falde besværlig at omkaste.

Man kan ved Jernet gienemtrænge de haardeste Klipper, og udstaae Ild af Flintesteene.

Hvad er kraftigere end Salpeter, som er Aarsag til Krudets Magt? det kan kaste de største Skibe i Luften, omvelte de sterkeste Fæstninger, søndersprænge de haardeste Klipper. Myrde de tapperste, som det var Børn; Med et Ord, udrette, at ingen Ting findes uovervindelig.

Bliver ikke det klareste Glas gjort udaf Berg-Arter, hvorved man kan indkige i Maanen, see Solens Plætter, og blive Ostmiderens Øine vaer.

Saltet er jo saa nødvendigt, at Plinius siger: Intet er nyttigere end Saltet og Solen.

En eneste Magnetsteen, kan jo vise os Veien, naar vi uden at kiende Land omdrives iblant det brusende Havs vilde Bølger.

Arsenik er den Gift, som dræber alt levende.

En blot Demant er det dyreste paa Jorden.

Rav, er den herligste Omgivelse for et dødt Legeme.

57

Porcelin-Materie bliver hentet med stor Bekostning fra Kina og Japan.

Vansiilsteenene, kan adskille Havvandets Salt, og gjøre det urene Vand sødt.

Al sort Muld har sin Oprindelse fra Planter og Dyr, og Menneskers Legeme skal blive til Jord, hvoraf det er taget.

Forsteenede Ting giver Beviis om Syndfloden, og hvor alle Ting tier, maae Steene tale.

Men hvad behøver man at bruge mange Ord? da Sagen selv taler.

Vores store Berg-Klipper, hvilke ligesom haver forhærdet, og gjort vores Land ubehagelig og ubeqvem til Huusholding, ernærer dog saa mange hundrede Bergfolk, Grube-Drenge, Smelttere, Hyttemestere, Hammer-Smede Berg-Betientere, og derhos alle Smede: Blikslagere, Bøsse-Smede, Grov-Smede, Uhrmagere, Kaaber-Smede, Klokkestøbere, Gyrtlere, Messingslagere, Guld-Smede, Juvelerere, saa og Saltkaagere, Teglblændere, Pottemagere, Kalkbrændere og Muurarbeidere; med et Ord, de fleste Haandværks-Folk i Landet; Foruden saa mange Kiøbmænd og Skibsfolk, som sælger og tilfører Fremmede imod Betaling, disse udvundne og tilberede Ting.

58

11.) En saa stor Gevinst og Fordeel, fortiener en saa meget desstørre Efertanke, efterdi at samme i alt alene maae erholdes ved Metallernes Findelse.

Metallerne kan aldrig findes, dersom man ikke kiender Ertzerne, og efter Moderen kan dømme om Fosteret.

Guld-Ertzen i Smaaland, havde været seet af mange hundrede Mennesker, uben at de kiendte den;

Bergmester Svabe, havde ligesaavel som hine forbigaaet den, dersom han ikke havde haft en sikker Kundskab om Ertz til Grund.

Zink og Galmey havde man vel seet i Rætvik, omendskiønt at ingen vidste hvad det var som saaledes glindsede, forinden man, hendsendte Bergarterne til Probereren, som derpaa kunde anstille Forsøg.

Saltvandet ved Umea havde mange smaget, men ingen førend Hr. Sohlberg vidste hvad det havde at betyde.

De Mineralske Vande og Suurbørnde havde vel længe været de Svenske selv bekiendte efter deres Navn, Kraft og Virkning, men ingen kiendte dog saadant Vand ved Medevi, førend samme af Hierne blev opdaget, uagtet at i hverandet Kiær i Sverrig findes deslige Art af Vand.

59

Tusinde gange mere Qvægsølv blev funden end man troer, naar man nøiere end blot ved den udvendige Beskuelse lærte at kiende sammes Ertz. Men derfor maae man miste samme hvor man ikke søger eller formoder den.

Vismuth-Ertz i Ferila Kirkesogn havde aldrig bleven erkiendt for tienlig til en Metal, om samme for 100. Aar siden var bleven seet af vores Bergmestere, eller forinden vore Berg-Betientere havde anvendt saa stor Flid paa at kiende Ertzer.

Med et Ord: man seer nu ved Berg-Verkerne, hvorledes alle Grube-Drænge derpaa giver Agt udi alle Fielde, og ofte af den mindste Steen tager Anledning til mere, og lader ikke noget være uforsøgt; Derimod udi de Landskaber, hvor endnu ikke i Besynderlighed er optagen Berg-Verker, seer ingen efter saadant, om de end og kom til at sidde og hvile paa Gedigene Sølv-Stuffer.

Saa meget formaaer Kundskab, og saa lidet Uvidenhed.

En ukyndig Bergmand, som har anlagt sin Smelte-Hytte, ved den rigeste Bergverkgrube, oven paa Stedets almindelige Bergarter, kiøber ofte baade Jern og blandede Bergarter, paa mange Miles Fraliggenhed, uagtet at Fieldene rundt omkring hans Hytte er fuld af saadanne Bergarter;

60

og det blot fordi han ikke kiender Berg-Arterne, enten efter deres Navn eller Natur.

Om Plante-Riget.

12.) Plante-Riget er til Menneskenes Ophold endnu mere nødvendig end Sølv eller Guld.

Maae ikke alle Dyr nære og føde sig af Planterne, saa at Kiød synes ikke at være andet end Vexter, som ere tilberedte ved en forunderlig Maskine? Gives ikke endnu den Dag i Dag er, hele Sector, hvilke lever blot af Planter, ligesom Pyragoræer, og Gymnosophister i fordem Tider? og havde Mennesket vel ikke nogensinde haft nødig, at ombringe Dyrene, dersom Vellyst ikke havde forledet dem til saadan Tyranie. Er ikke snart den tiende Deel af hele Europa besaaet med Sæd til Menneskenes Spise, og bevoxen med Græs til Fæets Føde?

Dersom det Slags Planter, som vi kalder Sæd, ikke giver tilstrekkelig Frugt, saa dør Folk af Hunger, og et heelt Land bliver fast øde.

Hvorledes har ikke den naadige Skaber i dette Rige meddeelt sine Børn, alt det som er tilstrækkelig til Spise, Ophold og Nydelighed, saasom: Sallat, Æbler, Steenfrugter, Bær, Skalfrugter og Kryder?

61

Sallat: Laduk, Spinat, Melde, Syrer, Rapunzel, Løvetand, Asparges, Kaal, Latuc, Jerga, Erteskokker.

Rødder: Sellerie, Petersellie, Roer, Rødebeder, Rediker, Slangemyrderødder, Havrerødder, Pastinaker, Gulerødder.

Kiernefrugter: Æbler, Pærer, Qvæder, Granatæbler, Sitroner, Pommeranzer, Meloner, Agurker, Vandmeloner, Græskar.

Steenfrugter: Kirsebær, Blommer, Persiker, Abrikoser, Mandler, Valdnødder, Hasselnødder, Daddeler, Oliver.

Bærfrugter: Mispeler, Muldebær, Eikler, Hindbær, Morbær, Heidelbær, Blaaebær, Tyltebær, Brombær, Rips, Kaarsbær, Viindrue, Figen.

Skalfrugter: Erter, Bønner, og saa

videre.

Krydder: Annis, Koriander, Kommen, Senop, Kardemomme, Peber, Negliker, Muskatnødder, Muskateblommer, Timian, Merian, Basiliker, Kapers, Løg, Peberod, Karse, Kiørvel, Kaneel, Sukker.

13.) Bestaaer ikke vores fleste Huse, og Huusgeraad af Træ? af Træ bygges Skibe ved hvilke vi i kort Tid kan svimme omkring den hele Jordkreds.

62

Har ikke Lin, bedre og sikrere end Marmor, forvaret alle Historier, og alle vore Videnskaber.

Hvorledes skulle vi have kundet erholdt beqvem Læder, naar Garverne ikke havde deres Garver-Bark af Sumak, Jordbærtræ, Ege-Pile- og Birke-Bark?

Hvorledes ville vel Farverne, kunde farve vores Klæder, dersom de ikke af dette Rige kunde bekomme, Indigo, Veid, Engeskier, Kurkumeie, Safran, Gyel, Saflor, Farverøde, Orlean?

Bliver og ikke af dette Rige taget Viin, Thee, Kaffe, Tobak, om hvis Brug, jeg ikke veed at sige, hvad enten samme af Gud er lært Menneskene udi Maade eller Vrede.

14.) Snart torde jeg sige, at Skaberen giver os af dette Rige, vores meste, beste og sundeste Spise, Drikke, Klæder, Huse, og Nødtørstigheder! saa at han ved de samme har villet forlyste vor Sind, Lugt, Syn og Smag.

Han har overklæd hele Landjorden med et Blomster-Teppe, og sat Mennesket derpaa, til deraf at forlyste, oplive og fornøie sig. Her finder man allehaande Lugt, Farver, Smag, paa tusinde Maader beblandet og formænget; Her seer man den Beundringsfulde Mirabilis, den Empfindtlige Mimosa den sovende, Hymenæa, den lig-

63

gende Tamarinde, den forunderlige Nepenthes, den Vandfulde Tilandsia, den bedugede Drosera, den fede Pinguicula, den Nat-elskende Nyctantes, den Nat-pralende Cereus, den Aften og Morgenblomstrende Cestrum, den honning-dryppende Melianthus, den foragtelige Vulvaria, den efter Aadsel stinkende Drakontium, den oplivende Anastatica, den opsvimmende Valisneria, den stolte Impatiens, den knallende Hurra, den klingende Hernandia, den klagende Delphinium, den plettende Elatium, den nedrig krybende Arachis, den underjordiske Lathyrus, den understøttede Rhizophora, den forsølvende og forgyldede Protea, den med Guld-Prikker prunkende Amaryllis den pralende Leonurus, den høitravende Gloriosa, den Pind-Svinlignende Melokatus, den Flueopvekkende Orchis, den Fluefangende Asilepias, og den udi Vandet ligesom en Lygte lysende Pinna marina.

15.) Naturens Mester har begavet ethvert Land med sine egne besynderlige Fordele, saa at hvad et Land savner, kan erholdes fra det andet.

En klog Indvaaner, Eier og Huusholder veed saaledes at anvende dette til sin Nytte, at Han, og ingen anden, derved maae vinde, de som ham mangler.

Hollænderne beholder for sig selv udi Ostindien, Negliker, Muskater og Kanel, og har

64

under Livs Straf forbuden denne Sæds Udførsel. Jeg vil alene anføre Hollænderen Piso Ord, i sin Matissa aromat. pag. 177. De smaae Konger i Ostindien ere af vore Hollændere bleven forblindet med nogle tusende Rigsdaler, til at udrydde af deres Lande, alle Neglike-Træer, og vores Folk som alene have deres Afsigt til Gevinsten, formener, at de begik en Uforsigtighed, dersom de lod en saa ædel Specerie, formedelst dens Overflødighed og hastige Vext, geraade udi Affalds-Priis.

Saa længe Arabia Felix havde Kaffe-Træet alene, saa maatte alle Penge for Kaffe hengaae til disse Lande; Men siden Vitsen practicerte frisk Kaffe-Sæd til Ostindien og Forbjerget det gode Haab, saa kan det samme nu kaldes: Arabia minus Felix.

Det fortrød Spanierne saa meget, at Engelænderne bortførte hematopilon fra deres Amerikanske Provinzer, saa at de derfor gjorde til Priis alle de Engelske Skibe, som førte deslige Træ, hvilket alene voxede hos dem, hvorved Hovedgrunden blev lagt til den nu under dem foreværende Krig.

Hvorledes kan da en Huusholder forvente sig af dette Rige nogen lykkelig Brug eller Frugt, naar han ikke har gjort sig den Deel af Natur-Kundska-

65

ben bekient, som kaldes Botanik, eller Plante-Kunsten.

En Landmand, som vil besaa sine Enge med tienlig Græs-Frøe, arbejder forgieves naar han ikke veed at opsøge saadan Sæd, som voxer villig, og kan fordrage samme Jordart, altsaa, naar han vil besaae en højtliggende Eng, maae ham være bekiendt alle de Slags Græs og Planter, som af sig selv kunde voxe udi saadan Jordgrund. Det er ikke nok, at man udtørre en Morads, ved at befrie den før Vand, forbrænder og nedgraver dens Tuer, og besaaer den med Høefrøe, som er taget paa højtliggende Engmark, men man maae besaae saa-Dan en Plads med Græsfrøe, som ellers voxer udi nedrig liggende Engmark.

Det bliver forgieves at forskrive allehaande Farve-Urter fra udenlandske Steder, for derved at vinde Arten, dersom man ikke veed udi hvilket Land, og udi hvilken Slags Jordgrund, enhver af disse Urter, i og for sig selv voxer, og derefter anstiller sin Behandling. See Videnskabs Academiets Afhandl. 1739. Side 4.

17.) Hvorledes vil en Huusholder indrette sin Eftertanke paa noget i Besynderlighed, hvorledes vil han opfinde noget nyttigt, naar han hverken veed at kiende, at opsøge, at formere eller nyttig at anvende Planterne?

66

Man mente, at den saa kaldede Ninsi ikkun alene voxede udi Persien og Tartariet, indtil at Botanici ere kommen efter, at dette frem for alle andre dyreste kommende Medicament bliver forefunden lige saa godt udi America. Hvilken Huusholder ville vel have troet sig til i andre Lande end udi Kina og Japan at finde Vernix, (een udi Apothekerne bekiendt Plante-Saft) forinden at Plantekyndige har opdaget den udi Virginien.

Hvem havde troet at Rhabarber, hvoraf saa mange tusinde Lod aarlig udi Europa bliver forbrugt, skulle voxet under en anden Himmelstrekning, end Morgenlandene, forinden Botaniske Forsøg havde lærdt at samme kan voxe ligesaa god og kraftig i Holland, som der.

Hvem skulle have troet, at Tobak, som først voxede i Florida, skulle fortkommet hos os i Norden, forinden man ved Forsøg, og adskillige Prøver, udfandt en for Tobak sig stikkende Jordgrund, og havde efterdannet samme hos os.

Hvem har ikke hørt og seet, hvorledes Hollænderne paa alle deres Duiner planter deres Helmgræs, for derved at forhindre Sandens frem og tilbagedriven. ved Vinden. Men om nogen har forsøgt at dempe Drivsanden i Skaane, med saadan Græs, som dog der voxer vildt, det er mig ubekiendt.

67

Pateter, som voxer vildt udi Virginien, da de først ankom til Europa, vare en af de selsomste Planter, og blev nøie iagttaget, uagtet at en klog Botanikus og Huusholder selv lettelig havde kundet seet, at de samme og kunde voxe hos os i de nordiske Lande, efterdi at de voxer i America, paa lige den samme Brede.

The-Planten, som kommer saa vel frem udi Kina, har man ofte eftertragtet ved Frøet eller levende Rødder at bringe over Søen til Europa, men Solens brændende Hede under Middags Linien, har forinden de ere overkomne borttørret Rødderne, og gjort Frøet ufrugtbar, men hvem kan ikke indsee, at naar samme blev ført over Rusland, kunde de i Italien, og maaskee ligesaa i Sverrig, voxe saa godt som udi Kina? Hvormange Penge blev ikke aarlig udi Europa sparet ved dette ene Forsøg.

18.) Enhver som har Eftertanke seer lettelig, hvad en stor Kundskab om Planterne er til Hielp ved al Huusholding, men forundrer sig dog, at Botanici bryder deres Hoveder med den ringe Mos, og de foragtelige Svamper, og spørger stedse, Hvortil tiener dette Skarn? Jeg tilstaaer, at der er mange Ting, om hvilke vi ikke ere vidende, hvortil de nytter, men Tiden lærer samme, naar vi ikkun kiender og forsøger dem. At

68

Naturen ikke har gjort noget forgieves, det veed vi; jeg vi alene lade Laplænderne svare hertil. Bestaaer ikke Laplændernes ganske Landbrug udi de vilde med Rensdyr-Mos overtragte Sand-Marker, som er deres Ager og Eng, og giver dem Vinter- og Sommer-Foer, til deres Rensdyr?

Nordbotneren veed at samle denne Mos, og at blande Fæets Foer dermed om Vinteren, hvorimod vores Bønders Kiør, ikke kan faae paa deres Been formedelst Hunger, uagtet at de rundt omkring liggende Field-Klipper ganske er overvoxet med samme slags Mos.

Laplænderne veed at gjøre sin Seng og Dyner af Biørnemøs, hvorudi han hviler de kolde Foraarsnætter udi de vilde Skove, da derimod vores arme Folk i Skovene snart fryser til døde. Myremosen tiener Laplænderens smaae Børn, i steden for Svøb, Dekke og Puder, den betager Urinens Skarphed, og er blødere end Silke-Lagen i vore Børne Vugger.

Islænderen veed, af den Islandske Mos at kaage sig en ligesaa velmagende som Næringsfuld Velling, da derimod vores Folk i dyre Tider dør af Hunger i hvorvel at alle omliggende Skove er fuld af samme Mos.

Søefinnerne kan af deres Havtang berede sig saavel Brød som Velling; da derimod vores

69

Folk udi Hungersnød har intet, uagtet at alle Strande overbredes af samme Havtang.

De Franske veed med deres Søemos, at farve og tilberede den røddeste Pontak.

Laplænderen veed, at bortjage Myg og Bremser fra hans Rensdyr med Svamper, og at forskaffe sig sin angennemste Lugt, ved at røge med andre Slags Svamper.

19.) Jeg har med yderste Bedrøvelse seet, i de nederste Egne af Provintserne, naar Kornavlingen for engang slaaer Feil, hvorledes Folkene bortdør, uden at der gøres det ringeste Forsøg, hvorledes de i Steden for Korn kunde forskaffe sig andet Brød; og uagtet at alle Møeser-ere fulde af Missne, alle Urtebeder fulde af Løg, alle Agre fulde af saftige Rødder, alle Græsmarker fulde af Spergel og alle Enge fulde af Cambroc, hvormed andre Folk underholder deres Liv, og veed deraf at bage

sig Brød, om de ikkun har een eneste af de anførte Ting. Men der har og ingen her kundet lærdt nogen at kiende eller tilberede samme, efterdi ingen Har forstaaet enten Botanik, eller Oeconomie.

20.) En Huusholder, som har gjort sig Plante-Videnskaben bekient, finder derudi Anledning, til Forsøg, og Efterforskelse om en uendelig Mængde Ting, saavel som til sammes nyttige Anvendelse til sit eget Beste. Hvormange Far-

70

ve-Urter gives der ikke endnu, som aldrig, eller i det mindste aldrig ret er bleven forsøgt, og hvilke Farverne aldrig hører nævne? Der ere faae Slags Mos, som ikke have en Farve hos sig; skulle ikke noget særdeles være at erholde af Bergfanikel (*Pinguicula*) skulle man ikke til noget nyttigt kunde bruge Pors (*Ledum*).

21.) Formedelst de af Botaniken, udi Oeconomien anvendte Grunde, veed en Huusholder, naar alle og enhver Ting skal indsamles og forvares.

Hvorledes kan en udi Botaniken ukyndig som ikke kiende *Petiveriam* vide, af hvad Aarsag Slagtefæets Kiød udi Jamaika til visse Tider, og fornemmelig naar der om Sommeren er stor Tørke, bliver saa skarp og bitter, at ingen kan æde samme eller kiøbe det af Slagteren?

Hvorledes kan det forstaaes, at Kramsfugle som spises, paa visse Steder, og til visse Tider, kan virke Purgering, naar man ikke veed at Korsbær (*Rhamnus Catharicus*) voxer i Nærværelsen, og hvad Kraft de samme have udi sig?

Hvorledes kan man vide Aarsagen, hvorfor Fæet udi Foraarstiden naar det første gang drives paa Græset paa visse Steder bortdør, naar Skar ntyde ikke kiendes?

Hvor-

71

Hvorledes kan den forstaae, at udsøge got Bygnings-Tømmer, som ikke haver Begreb om Træets Ark, Egenskab eller Alder.

22.) Hvorledes vil en Huusholder blive klog paa alt dette ved Bøger eller lærde Folks Anmerkninger, naar han af Plantevidenskaben ikke har lærdt at kiende de udi Bøgerne anførende Planter.

Hvorledes vil han fra fremmede Lande søge herlige Farve-Urter og Høefrøe, hvormed han aldrig har drømt? Hvorledes vil han meddele andre, eller beskrive for den lærde Verden, sine Forsøg om en Plantes særdeles Nytte, naar han med et tydelig Navn ikke veed at anvise Planterne.

Af alt dette, er vel altsaa nøiagtig bleven beviist Plantevidenskabens Nytte udi Huusholdinger.

Om Dyrriget.

23.) Dyrriget er ikke ringere end det nestforegaaende, og er det fuldkomneste som den Høieste haver skabt, paa det at Mennesker deraf maatte have deres Underholdning.

For at Mennesket ikke skulle lide Nød, har Gud givet dem Dyr paa Marken, Fugle i Luften og Fiske i Vandet. Alle firefødde Dyr kan ædes, som Kineserne med deres eget Exempel lærer. Den mindste Orm er

Americanernes Spise. Fuglene

72

maae aarlig drage fra en til anden Verdens Deel. Fiskene maae opkomme fra Havets Dybde til Strandene, Skiel og Musler bedække alle Havbreddene, paa det Kiøkkenet ingen Mangel skal lide.

Hvorledes maae ikke Bierne berede den sødeste Honning, Silkeormene spinde den blødeste Silke, Bæveren hengive sin stinkende Bævergel, Bisamdyret udsvede Bisam, den vilde Buk, avle Bezoar, Perle-Skiel frembringe Perler. Af dette Rige kommer Elfenbeen, Enhorn, Havhesttænder, Fiskebeen, Skielpade, Iran og Fiske-Fit, her gives de fleste og varmeste Klæder, heraf haver Indianerne deres Federsmykke, og Tyrkerne deres Strudsfedre.

Hvad er med Elefantens Størrelse Hestens Styrke, Auroxsens Kraft, Tigerens Grumhed, Paafuglens Glands, Hvalfiskens Kræfter, Krokodilens Hevn, Klapper Slangens Gift, Nattergalens Sang, Remorefiskens fortryllelse, at sammenligne?

Her seer man Dyr løbe paa Marken, Fugle qviddre i Luften, Fiske blinke i Havet, Insekter glindse overalt, og enhver efter sin Art at fornøie og bringe os Nytte.

24.) Hyrdelevnet og Fæeavl, er i gamle Tider bleven Holdt for det Uskyldigste og lykkeligste. Hvad for Nytte har ikke Landmanden endnu daglig

73

Dags af sin Fæeavl?. Melk, Smør, Ost, Huder, Kiød, Talg; Faarene klæder os med deres Ulv; og Hestene trekker os, og vores Førsels-Vahre fra et til andet Sted.

Laplænderen lever lykkelig og fornøiet af et eneste flags Dyr, uden Brød og Viin.

25.) Alle disse Fordele, som af Gud ved dette Rige er bleven os givet; gjør, at samme udi en større Mængde burde blive nytted. Men er der ikke her ligesaa nødvendig som ved der foregaaende, at man om ethvert Dyrs Skabnings Natur, Art, Viis og Egenskab, haver Kundskab.

De vilde Amerikaner, opholder sig paa mange Steder allene af Jagt. Søfinnernes ganske Gevinst kommer af de Nordiske Søegrunde. Laplænderen nyder, saa at sige, ingen Planter, men lever alene af det, som kommer udaf Dyrriget.

26.) Alle og enhver slags Jagt, maae blive anstilt efter ethvert Dyrs Art og Viis. Siden man veed, at Haren har sit Gienspring, skyder man den let ved Opspringer; siden man har gjort sig Biørnens Vinterleie bekient, bliver den lettere fangen; Siden man er blevet vaer, at Gaupen forundrer sig udi Træerne over Hundene; saa er den hastig at nedlegge. Siden man har seet hvor let Sælhundene kommer ud af Vandet,

74

op paa Isen, og hvor besværlig de igien derfra nedkommer, da har man uden Kunst kundet dræbe dem. Rovdyrenes Gierrighed efter Kiød og Aadsel, haver lærdt os at fange dem ved Løkkemad, med Garn, Feller, Revesaxer og Ulvegruber, dog ikke alle paa lige Maade, men enhver efter sin Slegt og egen Anledning. Denne Anledning har Menneskene i Begyndelsen lærdt, ved Rovdyr (Hunde) at jage Vildt; ved Rovfugle (Falke) at fange Fugle, og ved Chamæleon, at fordrive Fluere.

27.) Kramsfuglens Viis at den saasart den har badet sig, henflyver paa Træerne, for at søge sin Spise, har givet Anledning til Snarer.

Ur- og Birkhønses Spor, paa smale Stier Udi Skovene, naar Bærrene om Høsten ere modne, og deres Indgang under tildekkede Steder, har lært Folk at gjøre Fangebur.

Hermelinens Begierlighed efter Svamper, har lærdt os, ved de samme at fange den.

Vugfinkens Høsttræk i fremmede Lande, Har lært Hollænderne at fange hele Millioner deraf.

Harens Ombytning udi Jordtuerne, naar den derover trykker sig, haver givet Anviisning til dens Berykkelse,

75

Lerkens Frygt for Høgen, og dens Neddukkelse paa Jorden, har lært os at fange den ved Papiirs-Høge.

Nattergalens Forundring over alt det som skeer ved dens Træe, har viist os hvor let den er at fange.

Ur- og Birkhønsenes Kurren har lærdt os Maaden til at skyde dem.

Af Fuglenes Lyd har vi lærdt Endernes, Nøddehønsenes, Kukukkens og Reyens Efterraab.

Niøinens Fastsuelse paa Stene, har lært os at gjøre Kraßhamme. Brasens Træk, udi Legendens, har givet Anledning til Ruser. Geddens Opstigende om Foraaret, til Angler; Ørtens Leeg paa stenige Grunde, til Sekkegarn, og endelig har Laxens Opspringende mod stenige Grunde foranlediget Laxefangst.

Herefter er altsaa for ethvert Slags bleven indrettet, Angler, Trækkegarn, Noeter, Sekkegarn, og mere deslige.

28.) Daa saadan Maade vinder Indvaanerne udi visse Provintser noget anseeligt, saasom: Serna Indvaanere ved Reensdyrs-Jagt; Nordlænderne ved Strømfisk; Kemi Indvaanere ved Laxefangst; Nyebyggaarene ved Høstfiskerie, og andre ved andre Midler.

76

Den som er ubekjendt om Biernes Slegt, og Artsviis, den kan ikke anlegge sin Biestok med saa stor Nytte, som en anden.

Den som ikke har Forstand paa Silkeormens Forvandling, og tænker at vinde Silke af den, begaaer ligeledes en Daarlighed.

Den som ikke veed hvorledes Coecus (Cochenille) og Kermes bliver frembragt, den vil og forgieves anvende sin Bemøielse til deres nyttige Formerelse.

Naar jeg betænker, hvor mange Insekter, der giver Farver, saa staaer jeg billig i Forundring, at endnu saa faa deraf bliver brugt og forsøgt, hvorudi vel maae være Skyld den iblant Menneskene indtil denne Dag herskende store Uvidenhed om deres Kiendelse.

Et opmerksom Hoved kan see uden paa Perleskiellene, om derudi ligger Perler eller ikke; og søger des Aarsag ikke at dræbe samme, eller for at erholde en Afføding, at ombringe mange tusinde Mødre.

29.) Hvem som vil opdrage, jage, fange, eller nyttig bruge, tamme og vilde Dyr, Fugle, Fiske, og saa fremdeles, maae forstaae og vide deres Spise, Tid, Viis, og Levemaade, hvilken Zoologie best kan blive lærdt derved, at man først opdrager et eneste, eller et

77

Par saadanne Dyr hos sig udi et Kammer, eller nær derved, paa det man bestandig maae see deres Viis; Ligeledes maae man omgaaes med Fiske, Fugle, og alle Dyr, og saaledes har man og forsøgt det med Insekter.

30.) Det er ofte ligesaa nyttig, at fordrive visse Dyr, som at opklække eller opdrage andre. En Huusholder er altsaa for alle Ting nødvendig, at han veed at forebygge den Skade, som Utøi kan foraarsage; herom var meget at tale.

Men jeg vil for denne gang lade det herved beroe, efterdi jeg allerede udi min Tale for Videnskabernes Akademie ved mit første Præsidi Nedleggelse desangaaende haver giort nogen Andragelse.

En Huusholder, som har bygt sit Huus efter Natur-Kundskaben, han har grundfæstet samme paa en fast Støtte, og dersom han ved Natur-Læren legger den anden Støtte under denne Bygning, saa bliver samme fast og ubevægelig.

31.) De andre Huusholdings-Kunstens Grundstøtter er, at man forstaaer at efterforske Naturen, at man veed de fire Elementers Virkning paa naturlige Ting, og kan drive samme til Forhøjelse, eller Efterladelse.

78

En Huusholder maa vide, ved en behørig Hede, og ved Kunst tilveiebragt Varme, at efterligne den Himmelluft hvorudi en eller anden Plante af sig selv voxer. Han maae derefter indrette og vande Jordgrunden; og paa saadan en Maade, til visse Tider, ved Elementerne, drive Planterne, efter deres Alder, ligesom om de vare udi deres egen Clima, og paa deres Hiemsted.

Han maae formedelst Chymie, Physik og Probeer-Kunst, smelte, adskille, og udbringe alle Metaller; indrette Vand- og Vind-Maskiner, og endelig maae han kunde opfinde alle flags Verkredskaber, som er tienlige til Landvæsenets Dyrkning og Vedligeholdelse.

Beslutning:

32.) Det var at ønske, at Mineralogie, Botanik og Zoologie dog engang paa vores høie Skoler maatte blive

anseed ligesaa fornød, som Historie, Metaphysik, Logik og Moral, der, for nærværende Tid er anseet, og at enhver Magister Philosophie rettelig maatte forstaae sin Natur-Kundskab og Natur-Lære; saa var allerede til alle Huusholdinger lagt Grund, men for ikke.

79

Det er de Herrer Magistre, som fast overalt bestilles til Præster, i det ganske Rige, men i Besynderlighed bliver indsatte paa Landet.

En Tilhører udi et Kirkesogn, aabenbarer alle Ting for sin Præst; ja saa ganske, at om nogen i Kirkesognet vidste det ringeste Spor til Ertz, da skulle de ikke gjerne ville fordølge det for deres Præst: Da han altsaa til almindelig Nytte, kunde og burde opdage Ertzens Art og Godhed. Og paa denne Maade blev udi Bergverks-Væsenet i saa Aar langt mere udrettet, end som ellers i lang Tid ikke kan skee.

Ligesaa ville man bekomme at see: Hekker besatte med alle flags Buskverk, vel anlagte Frugt-Hauger, Enge med alle slags Sæd besaaed, Agre med Farve-Urter og andre fornødne Vexter udziret, naar Præsterne ikkun selv forstod og havde Lyst til slige Ting. Thi hverken Tilbøjelighed eller Formue tillader den gemene Mand selv at anstille nogen Forsøg; Men derimod antager han, alt hvad han seer, at der lykkes for hans Sogne-Præst. Og derfor vilde man i saa Fald faae at see, hvorledes Bonden lærte, hvad han udi dyre Tider skulle bruge, i sted en for Brød, og

80

hvorledes han udi sin Sygdom, saa meget lettere skulle finde de hos ham selv voxende Huusmidler.

Paa saadan Maade ville Naturens Undersøgelser, om Insekter, Fugle og Dyr, ved Sommers-Tiden udi de angememme Landvaaninger give en uskyldig Tidsfordriv, og disse samme Tings Betragtning blive anseet værdigere.

Men, jeg ønsker alt for meget, thi i hvor ringe endog disse Ting synes at være, saa har dog ingen Rige i Verden gjort sig disse Fordele til Nytte; omendskiønt at Rommerne ved vores Frelseres Fødsels Tid havde begyndt bedre end nu at antage sig

Landvæsenets Opkomst.